

POLITEOVA MISAONA KRIVULJA: 1845–1913.

(Rani spisi: 1845–1859)

HEDA FESTINI

(Rijeka)

UDK 19 Politeo, J.
Pregledni članak
Primljen: 29. X. 1996.

Pred nama su Politeove bilježnice i dnevници od 1845. do 1848. g. te iz 1850, 1852, 1858. i 1859. g. koje ćemo pokušati razvrstati i prikazati. Cilj nam je obuhvatiti početno razdoblje u Politeovu pisanju, nakon čega će slijediti prikaz srednjeg i na kraju kasnog razdoblja.¹

1. Kao suplent splitske gimnazije Politeo je poučavao ponavljače i pokušavao objavljivati u novinama.

1.1. U školskoj godini 1844/45. Politeo je bio učenik VIII. razreda biskupskog sjemeništa u Splitu, a zbog neimaštine postaje suplentom na splitskoj gimnaziji² sa zadaćom da daje satove ponavljanja. Upravo o tome nalazimo njegove zapise u nekima od navedenih rukopisa – tako kaže 28. 3. 1846. g. da je glasno čitao s učenicima odlomke iz Alfierijevih tragedija (D, 9). Kasnije koncem svibnja tuži se da su ponavljači doprinijeli njegovoj rastresenosti te da

¹ Većinu rukopisa koje želimo obraditi Politeo je pisao za svojeg boravka ili povratka u rodni Split. Doduše, njegov unuk Paolo Zenoni-Politeo spomenuo je čak i rukopis iz 1843. g. (*Scritti inediti di Giorgio Politeo*, Troilo (izd.), separat, Venecija, 1942, str. 1, također vidjeti H. Festini, *Život i djelo Splitsanina Jurja Politea*, Institut za filozofiju (izd.), Liber, Zagreb, 1977, str. 7–8), ali u Politeovu ormaru nije ga moguće naći. Spise koje navodimo označili smo kraticama: omanju bilježnicu iz 1845. g. s MB (Split), *Dnevnik* s crnim koricama većeg formata s D (Split, 1846), DD (Split, 1847). Kraticu FB ima bilježnica koju je Politeo nazvao »Fascikl B«, a tu su bilješke iz Splita: 1848, 1850 i 1852. Veći plavkasto-sivi dnevnik obilježavamo kraticama: PB (Beč, 1858), P (Split, 1858), PV (Venecija, 1859), te malu zelenu bilježnicu obilježavamo kraticom Z (Split, 1850). Uglavnom ćemo navoditi broj stranica, a rjeđe datume.

² Vidjeti H. Festini, *Život i djelo...*, op. cit., str. 10–11. U bilježnici FB piše 2. 9. 1852. g. da ga je ta bilježnica čekala četiri godine, od godine otkada je počeo njegov put žrtvovanja studija, sposobnosti i svih nada, str. 1.

puno vremena troši na pripremu koje bi mogao bolje iskoristiti za studiranje, možda čak s takvim rezultatom da bi mogao doći do nekog otkrića (D, 24). Čini se da se odmah očitovala njegova velika ambicija i uvjerenost u osobne sposobnosti. U jesen te iste godine možemo zamijetiti da je bio obuzet koncipiranjem jednog izlaganja i da je pred sobom imao Foscolov model kao poticaj, ali se u tom pothvatu prekida prisjećanjem na to da mora slušati svoje učenike (D, 91). U svakom slučaju, Politeo je taj svoj posao doživljavao kao veliki teret, pa nas zato ne treba začuditi njegova konstatacija 23. 11. 1846. g.: »Možda me moji učenici mrže...« (D, 166). Međutim, kasniji podaci (27. 8. 1850) pokazuju da se on ipak razvio u uspješnog predavača koji postaje zadovoljniji svojim radom. Tako on tvrdi da je uspio »mnogo bolje razviti svoje misli« te da nije nezadovoljan, budući da »se razgovaralo o velikom i važnom predmetu, iako se radilo o učenicima« (Z, 1).

1.2. Osim što je nastojao popraviti majčine i svoje oskudne materijalne prilike pomoću vježbi za ponavljače, Politeo se oglašavao i u *novinama* (nejasno u kojima) rekavši da mu je to potrebno za život, no ipak navodi da je i za takav posao neophodna barem iskrica ljubavi (D, 52). U te je svrhe pisao i stihove. Tako 1. 8. 1846. g. napominje da će možda napisanu stancu odnijeti u novine (D, 56).

2. Prateći u tim godinama Politeove rukopise lako možemo uočiti koliko je, s jedne strane, bio tipični predstavnik tadašnjeg romantičarskog doba kojem je znak prepoznavanja bio čuveni pjesnik Byron, a s druge strane, kako se brzo othrvao tom pomodarstvu.

2.1. Stranice rukopisa obiluju njegovim oduševljenjem ili razočaranjem pri pisanju stihova. Pri tome vrlo često spominje Byrona, ali i klasike sviju vremena. Kao svi mladi ljudi Politeo je nastojao pisati stihove, kao npr. »Možda ću napisati koji stih« (D, 12), »ostat ću kako bih napisao koju pjesmu« (D, 15), »Napisao sam dvanaestak stihova, ali sam malo zadovoljan«, (D, 20), »Palo mi je na pamet da složim sonet 'Mizantrop' i to ću večeras« (D, 21), »Sad ću pisati pjesmu« (D, 36), »oh, koliko sam stihova napisao« (D, 75). On često kaže da je pun poezije (D, 42, 51, 54, 101), te konačno iznosi da će biti imitator Grka (D, 156). No, posebno se ističe njegova tvrdnja da je nastojao pisati stihove u prozi (D, 75), što i kasnije ponavlja (D, 81), jer iako je istakao da je napisao pet dobrih stihova (D, 109), po njegovu sudu rime, čini se, ometaju nadahnuće (D, 101). Na dvadeset i šest mjesta ukupno on je pisao o svojem stihotvorstvu, a vrlo se često žalio nad svojim uzaludnim pokušajima gubeći povjerenje u svoje pjesničke zasluge (D, 154). Naime, on je uvjeren, da treba pisati o »velikim osjećajima i dubokim mislima – po modelu prijatelja Foscola« (D, 104), a sam cilja na savršenstvo (D, 144) i hoće da se sklad stiha

u svemu suzvući s mišlju (D, 145). Ipak misli da treba pisati u više rodova (D, 154), ali i kasnije opet piše samo stihove (DD, 181).

No, i te stihove teško je naći: u *Dnevniku* navodi naslove »Dolina od-mora«, »Ona napušta brzo«, »Njezini zemni ostaci« (D, 86). Zatim navodi stihove u prozi.³

2.2. Osim što je Politeo višekratno spominjao mnoge književnike, osobito pjesnike⁴, pisao je o pjesništvu, o tome da je za pravo pjesništvo potrebno osjećati uzvišenije strasti (D, 38), pravu revoluciju (D, 65), te da je važno mlade naraštaje poučiti što je stih (D, 113). Spominjući izvornost genija u pjesništvu Politeo naglašava pojedinčevu izvornost te kaže da ne bi znao »ustvrditi da li se isto dešava i u drugim disciplinama« (D, 58). Pišući kasnije o umjetnosti i književnosti navodi vezu sa znanošću i životom pitajući se je li njihov dodir uzajamno upotpunjavanje (P, 20). No, svakako da je u toj tematici najzanimljivija njegova uporaba termina '*istaknutost*' (risalto), a prije njegova suvremenika Komižanina A. Petrića.⁵ Politeo 4. 9. 1846. g. spominje, osim sveopće osnove kolorita, potrebu jačeg isticanja da bi se napravio veći dojam (D, 87).

2.3. U svojim mladenačkim godinama Politeo je tipični predstavnik europskog romantičarskog doba i po svojim raspoloženjima, dosadi kojoj je često sklon, odnosno »spleenu«, po učestalim psihičkim problemima i krizama, pa čak i iskušenju da se ubije. Slično Byronu (D, 11) Politeo opisuje dosadu što ga obuzima⁶ koja ima obilježja pravog »spleena«.⁷ No, on priznaje da je sklon osami i da oscilira u raspoloženjima (Z, 4). Najprije se čudi da je

³ »Tvoji snovi vidješe jutro o njegovim blaženim danima« (D, 88), slabo su čitljiva tri stiha (D, 127), te stih »Dođi moj anđelčiču – na tvojoj se kosi smješka nevinost i miluje te« (D, 101).

⁴ Spominjao je Eshila, Dantea, Petrarca šest puta, Parinija, Popea, Byrona 21 put, Manzoni, Foscola 23 puta, Alfierija tri puta, po jedanput Chateaubrianda i Leopardija.

⁵ Vidjeti H. Festini *Antun Petrić filozof iz Komiže*, Književni krug Split (izd.), Split, 1992, str. 46–49.

⁶ D, 9, 10, 13, 34, 57, 141.

⁷ Spominje očajanje (D, 13), čini mu se da nikada više ne može uživati osmijeh veselja i osjeća muku od svega (D, 52), žali se na glavobolje (D, 22, 25, 153), na zbrkanu glavu (D, 157), na izgublenu oštroumnost (D, 155), da ima psihičke probleme uz nesanicu (D, 21), da ga obuzima strah (D, 25), bijes (D, 30), a osjeća se kao lud (D, 36) ili je melankoličan (D, 185). Spominjući svoje krize kaže da je bolja smrt (D, 52, 75). Konačno i vrlo ozbiljno najavljuje samoubojstvo – krivi za to knjige i svoj nedruštveni temperament (D, 82–83). Isto tako misli da je krivo i njegovo zanošenje iluzijama (D, 12, 29), vjerovanje da će mu se ime uzdići iznad plebsa (D, 34), a onda je te iluzije izgubio (D, 40). Slava je sablast, jedna od tolikih obmana (D, 79), a njegova je duša bila u »egzaltiranim iluzijama« (D, 59). Život je zapravo glup i paklen (D, 37, 63), mučan i kukavan (D, 151).

veseo kada je sam (D, 44), pri tome misli da su drugi glupi (D, 46); društvo je nezanimljivo (D, 49) i čovjek se odjeljuje od drugoga (D, 53). No, ipak što se ni s najboljim prijateljima ne može susresti u nekim stvarima, to prebacuje svojem temperamentu (D, 65). Mušičav je kao i njegova majka (D, 121),⁸ pa nema usko prijateljstvo ni s kime (D, 67). Ipak, blagonaklono spominje neke prijatelje (D, 141). Dapače, što je vrijeme više odmicalo, on je sve više osjećao nezadovoljstvo kada je sam (D, 171). A ipak, kada je s nekim prijateljima i kasnije nastoji biti iznad njih (Z, 8–10). Odatle potječu njegove oscilacije u raspoloženjima, ponajviše se osjeća loše, pa onda odmah dobro (D, 78–79) ili se ne osjeća dobro (D, 115), probudio se veseo što je, kako kaže, neobično (D, 128). Inače je jako sklon da sebi prigovara, osobito se to odnosi na njegovu strastvenu sklonost pušenju lule.⁹ Ipak je uvjeren da ga nešto uzdiže lijepome i poštenome (D, 149), a to je, kao što smo već naznačili, ljubav prema majci i prema djevojci, no naročito ga pročišćuju fizičke aktivnosti.

Od 27. 8. 1846. g. Politeo počinje spominjati djevojke (D, 74), ali je u tim napomenama vrlo neodređen (D, 125, 127, 141). U svakom slučaju, svi ti osjećaji poboljšavaju mu raspoloženje i potiču volju za rad.

No, Politeo je sve više uviđao da mu je fizičko kretanje nasušna potreba. On se uvijek dobro osjećao kada je išao u šetnje¹⁰, pa je kretanje smatrao izvorom života i mišljenja (D, 94).

Osim toga, izgleda da je rado odlazio u splitsko kazalište, što razabiremo po kritikama i zamjedbama.¹¹

2.4. Isto tako nemalo zanimanje pokazivao je za samostalno produblivanje svojih studija (D, 24). On je želio studirati talijanski jezik i stil¹². U to je

⁸ No, za majku je uvijek našao lijepu riječ, žali se nad njezinim nesrećama i žalosnim prilikama (D, 43). Osjećao je kajanje zbog odnosa prema njoj. Ona ga je upozorila da ne treba računati na prijateljstva (D, 64) i zato nema dana da ne napiše stih o poštovanju i divljenju prema njoj. Ona je puna moralnih vrлина i oličjenje poštenja (D, 116). Za njega je uvijek podrška (D, 129). Zato se sjeća njezinih suza (D, 167, 168), žuri se na njezin zahtjev (D, 162) i ništa nije dovoljno što on čini za njezinu »najplemenitiju dušu«, (D, 175).

⁹ D, 9, 25, 85, 89. On sebi prigovara i zbog neurednosti, pa ćemo vidjeti što je pokušavao poduzeti. Kao što smo već uočili, bio je nezadovoljan i sa svojom naravi.

¹⁰ Volio je šetnje (D, 12, 21, 44, 46, 52, 71, 88, 113, 122, 149). Čak je pravio pokuse da utvrdi kakav bi učinak moglo imati slabo spavanje i puno hodanja (D, 18). Plivao je (D, 41, 42, 56), trčao (D, 88) i vježbao (D, 100).

¹¹ Politeo piše 12. 9. 1846. g. da se dosađivao na jednoj predstavi (D, 100), spominjao je svoje posjete kazalištu (D, 63, 119), približije je oštru kritiku drame nekog trećerazrednog talijanskog pisca (D, 69–70), zatim se oduševljava jednom glumicom (D, 76, 126–127).

¹² Izražava veliku želju za studiranjem (D, 24), naročito talijanskog jezika, gramatike i stila (D, 27, 29, 111, 153, 155, 25). Sam je proučavao latinski (d, 78), uvjerava samog sebe da treba isto tako proučavati grčki (D, 156), pa ga i proučava (D, 171).

doba posebno proučavao povijest¹³ te konačno spominje i povijest književnosti (D, 171), a premjerava kakvu je uopće imao korist od čitanja.¹⁴

3. Politeovi rukopisi obiluju zamjedbama o raznim misliocima i o temama koje želi obrađivati.

3.1. Vrlo rano Politeo spominje mnoge poznate i manje poznate mislioce: stoike i epikurejce (D, 103, 113–114; 112–114), Sokrata¹⁵, Platona (PB, 2), dosta često Plutarha¹⁶. On cijeni iskustvo starih mislilaca, jer se zasniva na snazi strasti i afekata, zbog čega antički mislioci nisu zaobiđeni (PB, 17). Često spominje Montaignea¹⁷. Pascala citira na francuskome (B, 4), a spominje Vica (D, 31), B. de Saint-Pierrea i Rousseaua (P, 11).¹⁸ No, u njegovim tekstovima ipak se najčešće susreću Dalmatinac Tommaseo i Amerikanac Franklin.

Politeo je doista rano najavio da će pisati o *Tommaseu*, vrlo otvoreno uz korištenje slobodne kritike (D, 27, 50). No, tu je svoju zamisao ostvario u cijelosti tek 1902. g.¹⁹ U tim primjedbama Politeo navodi Tommaseov kritički rad predbacujući mu da nije uvijek dobro poznao »srce i um autora« kojima se bavio (D, 30). On se ne slaže s Tommaseovim mišljenjem o Vicu, tj. da je povlastica pravih umova smanjivanje propisa i nijekanje vrhovnih načela naglašavajući da to nije samo otvaranje mogućnosti za pronalazak novoga nego i za pravljenje grešaka (D, 31). Na taj se način već pomalo očituje Politeovo

¹³ Dosta rano piše o tome da proučava povijest (D, 78), za koju kaže da mu je život (D, 123). Spominje i razne autore čije knjige čita (D, 28, 33, 43–44, 73, 122), a posebno ističe Guizota (FB, 7. 2. 1848. g.; D, 168) čije knjige i danas možemo naći u popisu njegovih knjiga, a i u samoj biblioteci.

¹⁴ On ističe da čitanjem upoznaje ljude, uči se procijeniti što doista jesu (D, 25). Jako ga smiruje strastveno čitanje koje postaje usredotočeno i s filozofijom (D, 34). Uvjeren je da čitanjem postaje bolji (D, 167), a čitanje mu pobuđuje i maštu, kao npr. »Ukleti Holandanin« (D, 76–78). Tako je vjerojatno čitao i Kačićevu »Pjesmaricu«, te Ljubićev »Pregled hrvatske popievke«, koje nalazimo u popisu knjiga njegove biblioteke.

¹⁵ On navodi njegov skepticizam u smislu isključivog povodenja za načelima očeva (D, 42, 99, 116, 149).

¹⁶ O tome piše na više mjesta (D, 114, 122–123, 127) smatrajući da ga je on vratio na put vrlin (D, 44).

¹⁷ Npr. u D, 15, 61. Osim toga ističe da mu je on najbliži (D, 64); izostrava mu duh (D, 74).

¹⁸ Spominje Spinozu (P, 12), Humea i Kanta (D, 168–175; P, 12). Zahvaljujući prošlom stoljeću, kaže Politeo, tj. panteističkom pokretu, koji traži duh u ljudima, u odgoju traži poticaj za jačanje pojedinca (Lessing, Herder i francuski mislioci, P, 12), proklamira se nezavisnost uma (P, 13), Fichteova znanstvena metoda (D, 12), a sa Schellingom, Hegelom i njihovim nastavljajcima otvaraju se tolike nove stvari (P, 12, 13–14). Još danas možemo vidjeti u Politeovoj biblioteci knjige u luksuznim izdanjima tih klasičnih mislilaca.

¹⁹ G. Politeo, *Scritti filosofici e letterati*, N. Zanichelli, Bologna, 1919, str. 456–463.

približavanje području etike. Ponovno obećava i kasnije da će pisati o Tommaseu (D, 119) i opet mu nalazi loše strane²⁰.

O *Franklinu* Politeo piše s najvećim pohvalama i očito da je ovaj filozof na njega izvršio veliki utjecaj što se potvrđuje i kasnije.²¹ Politeo spominje prvi puta Franklina 12. 9. 1846. g. (D, 100, 101) i s njime se uspoređuje ističući opredijeljenost za korisnu vrlinu, a protiv štetnog poroka (D, 103). On nalazi i ostale im zajedničke crte.²² U svojim krizama pokušava se ponašati kao Franklin u traženju izlaza (D, 107, 117).

3.2. Dane provedene na Hvaru Politeo je smatrao preokretom u svojem životu: nestade mu zgubidansko vrijeme (D, 161), to je zapravo epoha u povijesti njegova života (D, 162) kada »iz dobrih romana proučava čovječanstvo koje pati i raduje se«, a da pri tome ne kani ništa preuzeti od tih autora (D, 167). Početkom 1847. g. Politeo napominje da treba puno pisati, puno umovati, da bi izvježbao svoje sudenje (D, 179). Postaje mu jasno kako se ne radi o tome da se stalno suprotstavlja tuđim mišljenjima, nego da treba iznositi svoje misli (D, 179–180). Tako se Politeo pomalo rad pokazuje kao potreba (Z, 17), a pored pjesništva otvara se novo obzorje – *filozofija* kojoj će ostati vjeran do zadnjih godina svojeg života, a priznaje da je to zasluga Franklinova utjecaja (FB, veljača, 1848).

To se osobito zamjećuje u razvoju tematika koje su ga stalno obuzimale i poticale na pisanje, odnosno, kako sam kaže – na disertacije, rasprave ili govore.

U svojim prvim godinama Politeo je često opsjednut sasvim različitim idejama za pisanje, ali ih teško ostvaruje. Zanimljivo je pratiti kako se sve više okreće filozofiji i sve određenijem području – *etici*.

On piše o svojem opredjeljivanju za filozofiju, o pripravi za veliki korak (D, 22), o želji da proučava filozofiju (D, 24) što mu leži, ali da se ipak ne bi loše osjećao ni kada bi pisao stihove (D, 27). Počinje razabirati razliku između

²⁰ Politeova primjedba glasi: Tommaseo je za Foscola tvrdio da je odbijao druge književnike, no na takve pjesnike kao što su Byron i Foscolo »treba gledati filozofskim okom« (D, 180, 129–130).

²¹ O Franklinu je Politeo govorio i kasnije na svojim predavanjima na liceju u šk. g. 1888/89. g. koje je zabilježio njegov učenik Attilio Volpi, a o tome v. H. Festini, »Porodica, država – pojedinac«, *Filozofska istraživanja*, XVI sv. 3, Zagreb 1996, str. 658.

²² To su strast za brodovlje, vještina u plivanju. Da je Politeo bio doista vješt u plivanju, svjedoče njegove plivačke rute u splitskoj luci i kasnije u Veneciji od središta grada do Lida (vidjeti H. Festini, op. cit. str. 11). Nadalje, zajednička im je crta strast za čitanje, za umjetnost. I Franklin sumnja u naviku čeda (FB, veljača, 1848). Osim toga, Politeo misli da mu je Franklin sličan i po slobodnom odgoju i skromnom studiju. Franklin isto istupa samo silom razloga, a s urođenom i prirodnom snagom prevladava ograničenost u studiju te loše običaje svih prijatelja. Pri tome dodaje da to treba pripisati njegovu osnovnom odgoju i običajima njegova naroda (D, 106).

pjesništva i filozofije – pjesništvo dira, leti, okušava i ne dopušta duboka filozofska razmatranja (D, 88–90). Između pjesničkih i filozofskih misli raspon je (D, 172), a želi početi »sa stavljanjem na papir misli između filozofskoga i pjesničkoga« (D, 173). Ali skoro u isto vrijeme piše da su mu došle romantičarske ideje (D, 177).

Politeo tvrdi da ima puno ideja, npr. o idealu o čemu je raspravljao s jednim »dominikanskim fratrom« (D, 61). Odmah dodaje da bi »trebala jedna druga dizertacija« o različitim ljudskim obilježjima (D, 61), jedna o povijesti (D, 65), o povijesnim događajima u vezi s ljubavlju prema domovini (D, 76), ili rasprava o zaslugi pjesništva (D, 88–89), no ipak kaže da više gleda filozofskim nego pjesničkim okom (D, 55). Bavi se odmah temom materijalizma.²³ Zatim ističe važnost ideje o istraživanju mjesta filozofije i uloge stiha različitih pisaca, o tvorbi običaja naroda kojima pripadaju te zakonodavstva tog vremena sa svrhom da napiše raspravu-govor o tome (D, 84). Izriče i želju da napravi čitavu knjigu od svojih zabilješki o Plutarhu (D, 123), no one nisu nađene, a ni knjiga nije napisana. Ima on na umu i raspravu (traktat) o tome da nije moguće reći kako je na zemlji savršeno (D, 157).

Odlučivši početkom 1848. g. pisati filozofsku temu, a kao što smo već rekli, pod utjecajem Franklina, Politeo piše nacrt *Jedna filozofska tema*²⁴. Kasnije, vjerojatno za boravka u Beču, piše Predgovor od sedam strana za jednu filozofsku enciklopediju (PB, 1–2), ustvrdivši da je to »slaba rasprava« (PB, 1). Moglo bi se slobodno reći da se u tom njegovu nacrtu Predgovora uočava dosta jasno postavljena osnova njegove središnje teorije o nagonima koju je objavio tek 1862. g. za svojeg izgnanstva u Mantovi (1860–1866). Međutim, Paolo Zenoni-Politeo navodi da je njegov djed tu ideju natuknuo još prije²⁵. Izgleda da prvi puta spominje filozofiju bitka za svojeg boravka u Beču (PB, 18)²⁶.

4. Politeo je gajio posebno zanimanje za moralna pitanja i za ljudski tajnoviti unutrašnji život.

²³ Kaže da mu je pao na pamet dokaz koji ne bi bio ravnodušan materijalizmu – ima sličnosti između pamćenja i supstancije (ali ne u svim stvarima) – zajedničko im je prisutnost druge uz činjenicu, a svježina prve (D, 32).

²⁴ U svojoj bilježnici iz 1848. g. (FB) na dvije stranice pravi nacrt *Jedne filozofske teme*. Radi se o moralnom padu koji povezuje uz nagonc. Spominje Franklina, Guizota, Leopardija i Foscola da bi ih uzimao kao dokaz za svoje teze o suprotstavljanju divljačkom nagonu.

²⁵ H. Festini, *Život i djelo Splitsanina...*, op. cit., str. 22–25; 18.

²⁶ Treba istaći da je razlika između bitka i spoznaje ostala do kraja njegova života temom što je zaokupljala njegovu pažnju. Čak je pokušavao da o tome napiše zasebno djelo. U raznim svojim bilježnicama Politeo nadolazi na to pitanje, pa čak i u zadnjoj godini svojega života, što ćemo vidjeti kasnije.

4.1. Od samog se početka Politeo intenzivno bavio *moralnim pitanjima*. Najprije ga je na to potaknulo razmatranje »moralne konstitucije« čovjeka (D, 1), a onda je sasvim jasno ustvrdio kako će *Dnevnik* njegova »škrabanja« sačinjavati materijal za raspravu o moralu (D, 3).

Za svojeg boravka na Hvaru Politeo izražava želju da napravi malu raspravu o »nekoj grani *filozofije morala*, ali za vježbu«, tj. studiju o slobodi duha s namjerom da dođe do velikih načela koja otvaraju put refleksijama (D, 161). Za svojeg ponovnog dolaska u Split, 8. siječnja 1859. Politeo piše *Uvod u studije o moralnom idealu*, s podnaslovom: *Filozofski ili poetski razlozi* (PP, 1).

»Elementarnu praktičnu filozofiju« Politeo smatra dokazom liberalizma (D, 19), a to ga potiče na učestala razglabanja slavnog pitanja morala i etike – *problem slobode*. On odmah upozorava na to da »beskrajna ljubav za slobodu« čini čovjeka »slijepim za razloge« (D, 37) istakavši tako odmah gornju granicu slobode. Sloboda je osnova svakog uzvišenog djelovanja (D, 51) koje se zapravo temelji na slobodnoj individualnoj samoniklosti²⁷ i zato on uzdiže mislioe slobode (P, 13).

Čovjek prema svojim *potrebama i društvenim uvjetima* određuje istinu (P, 7), on je, naravno, egoist pa sebe ne žrtvuje dobru čovječanstva, osim ako to vidi povezano uz korist. (D, 82). Zato Politeo često piše o *dobru i zlu, pravdi i nepravdi* zalažući se za moralne osobine – *vrline*.

Po njegovu mišljenju »majka postavlja u svakog čovjeka podražaje ili neke stavove« u čemu se nalazi i djeluje dobro, a zlo uzmiče. Čim su te sveze uništene, čini se »da nas priroda više ne obvezuje na svoje zakone« (D, 69). A o najvišem dobru kaže da je čitao i prije Epikurovih spisa (D, 112). Međutim, njegov je sud da se u napornoj reformi društva ne vodi računa o dobru (P, 8), no iako na zemlji caruje nepravda (D, 27), ipak cijeni da se pravdu osjeća (D, 95). Ona se sukobljava s nepravdom, no čini se da pravda sačinjava svijet ljudske prepotencije (Z, 15). Njemu je u tom razdoblju i kasnije zanimljiva pojava pravde, pa naznačuje da su Rimljani znali za pravdu (FB, 1852).

To je razlog da je Politeo pridao značajno mjesto *vrlini*, navodeći razmišljanja Sokrata, Aristida i stoika. Pri tome prihvaća prednost vječne vrline smatrajući je najvišom srećom, ali nadodaje da je »moramo izvući iz stadija divljaštva«. Tako se vrлина našla uz *kulturu*, jer po njegovu sudu, budući da se kultura pojavila na raznim mjestima, u isto vrijeme, to omogućuje da se u čovjeku prepoznaju suprirodna nagnuća – kolijevka vrline (D, 113).²⁸ S tim u

²⁷ P, 8. To je ostalo potkom njegovc teorije o čovjeku u ovom razdoblju i u drugim bilježnicama (PB, 17, P, 20, 21, 23).

²⁸ Izgleda da je tu prvi puta spomenuo termin 'nagnuće' (inclinazioni) koji kasnije u njegovoj teoriji nagona ima važno mjesto.

svezi treba proučavati »propise najuzvišenijih filozofa«, kako bi se čovjek bolje odgojio »za vježbu vrline« kojoj ga je majka poučila. Mišljenja je da će napraviti popis vrline i zatim dati osvrt na njih (D, 117).²⁹ Kasnije piše da će napraviti tabelu vrline (FB, 15. lipnja 1850), no pri tome nalazimo tek Franklinov popis.³⁰

Počeo se pitati nije li možda vrline drugo do učinak izvjesnosti. Obziri, strahovi, temperament, možda mogu biti uzroci vrline (PV, 1). On počinje poistovjećivati vrline s *ljudskim sposobnostima* o kojima se, osim u psihološkoj znanosti, u zadnje vrijeme počinju pisati eseji u moralnim znanostima (P, 3). Danas treba biti drugačiji »poredak naših sposobnosti«, na temelju razvitka pojmova religije, umjetnosti, znanosti i moralnosti, a za potrebe odgoja (P, 21).

Moralne snage (D, 106) osobito su poznate starim ljudima (D, 100), a moralna svrha shvaća se preko »dobrih zapažanja puka« protiv moćnih (D, 139).

Već sada susrećemo njemu jako omiljeni pojam 'uvažavanje' (*rispetto*). A tumači ga kao rezultat postojećih moralnih kočnica (D, 30). On mu služi »kao pravilo i pročišćuje naše najtananije akcije«, djelujući kao takovo u prisustvu osoba koje nam se čine autoritetom (D, 112).³¹

Politeo čak pokušava odgovoriti na pitanje što je *moral*, tvrdeći da je to *politika* čitavoga ljudskog roda, od prvog do posljednjeg čovjeka. A na pitanje što *politika* čini odgovara da neke ljude koji su među drugim ljudima privilegirani uzdiže do moralnog ideala. Zato smatra da se treba probuditi *duh moralnosti* kojemu je svrha *više slobode* i *inteligencije* (P, 23). U obnovi ljudskog morala (P, 12) naći će se znanstveni dokazi, da bi se složili s moralnim smislom (P, 20).

4.2. S moralnim razmatranjima usko je povezana njegova *teorija o nagonima* čiji ćemo nastanak sada pratiti.

Na samom početku *Dnevnika* (D, DD) Politeo spominje *afekte* napominjući da su oni mnogovrsni s obzirom na razne predmete koji se javljaju u mašti (D, 2), te da mu je »sada najviše stalo do sastavljanja rasprave o afektima« koja bi trebala uslijediti nakon rasprave o moralu (D, 3). On

²⁹ Najprije se sam borio da usvoji vrlinu održanja reda (FB, 8. veljača, 1848) pa je u tu svrhu pravio po nekoliko puta raspored svojih studija: 21. svibnja 1848, 14. rujna, 25. studenoga iste godine (FB).

³⁰ Vidjeti H. Festini, »Porodica, država – pojedinac«, op. cit., 659 i bilješka 9.

³¹ Politeo je mnogo pisao o uvažavanju, vidjeti H. Festini »Politeova plava bilježnica (1879–1880)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XX, broj 1–2 (30–40), 1994, str. 250. U vezi s tim je i njegovo pitanje o ideji prava i dužnosti (PV, 4).

pokušava opisati afekte okrenuvši se prema sebi.³² Pri tome primjećuje da razni afekti na fizionomiji ostavljaju utiske (D, 59), a kako se *iskustvo* treba zasnivati na snazi afekata (D, 100), njima se valja češće obraćati (D, 62). Ono što je temeljnije od afekata jesu *nagoni* koje počinje spominjati vrlo rano³³ tvrdeći kasnije da oni potiču naše afekte (PB, 13). Zatim susrećemo po prvi puta njegovu toliko često ponavljano i omiljenu tvrdnju da ljudske akcije ne potiče naš um, nego im prvi poticaj daje naš skroviti svijet, tajni nagoni (PB, 10–11, 13). Tradicionalno je mišljenje da nagoni ponekad nadvladavaju um, no po Politeu radije bi trebalo reći »da je on nesposoban prepričati zlo jednako kao što je nemoćan da napravi dobro« (PB, 15). Prvenstveno su naši nagoni u sprezi sa zakonom našeg očuvanja, a onda se on tiče našeg uma – međutim, ništa nije nažalost nadređeno zakonima našeg fizičkog i moralnog organizma u kojem se nagoni iskazuju (PB, 18). On piše o nagonima i u dobrom smislu u svezi sa svojim osobnim iskustvom (PV, 3), a to se naročito odnosi na njih kada potiču naše *strasti* (PB, 13). Ima i plemenitih strasti, jer one mogu poticati oštroumlje na otkrivanje istine, premda kaže da ih je on iskusio i kao »najgorči plod« (D, 170). Mi smo stalno uznemireni našim strastima, ali ih um ne zna razumjeti smatrajući ih po svrsi i grozničavom ocrtavanju uvijek nerazumnima (PB, 13, 15).

U svojem prikazu Byronovog slaganja pojedinih karaktera prvi puta nailazimo na Politeovo tumačenje *osjećaja* kada kaže da se ne može uvijek poistovjećivati u tome s drugima (D, 1), ali ih treba proučavati u sebi (D, 71).

Po njegovu mišljenju osjećajima su moralne potrebe »beskonačne« (D, 3). Zatim se bavi nabrojanjem nekih osjećaja: to su nijemi i šutljivi, uzvišeni koji uvećavaju *maštu*³⁴, osjećaji za lijepo i dobro.³⁵ Dovodeći osjećaje u svezu s umom tvrdi da nas um bez srca prodaje (D, 120). Iako um pokazuje da daje red i mjeru, on ih izvodi iz onog istog razvoja afekata i osjećaja (PB, 13). Individualni um istražuje zakone i norme u činjenicama, konstatira pomoću *iskustva*.³⁶ Izvori *ideja* i *misli* zapravo su osjećaji (D, 99), jer mi imamo neke ideje koje se »objašnjavaju i analiziraju u tijeku osjećanja« (P, 16). Po tome je razumljivo za Politea zaključiti da su osjećaji izvori i svake *metafizike*, a možda su *otkrivena fizika* (D, 99).

No, ovdje susrećemo još jednu važnu sastavnicu kasnije Politeove teorije o nagonima, a to je *osjetilnost*. On spominje grupu osjeta kao poticatelje

³² Npr. »Cvrčci su izazvali u meni takav afekt, da mu ne znam imena« (D, 46).

³³ To je uočljivo u bilježnici FB, gdje dodiruje tu materiju u veljači i dva puta u listopadu 1848. g.

³⁴ Maštu je dosta spominjao (D, 2, 3, 79, P, 16).

³⁵ Oni su nezavisni od poetike, retorike i etike (PB, 15).

³⁶ Iskustvo vrlo cijeni, osobito iskustvo starih (D, 100).

kretanja (D, 96), ali i kaos osjeta (D, 97). Za sebe kaže da je više sklon jakim nego blagim osjetima (D, 70).

Osim u svezi sa slobodom (P, 21), Byronom i Foscolom (D, 58) temu o našim *spodobnostima* Politeo raspravlja usko povezanu uz svoju teoriju, a ne samo uz psihologiju (P, 3, 16). Tako on smatra da postoje meteo-utjecaji na naš um pa »stoga i na sposobnost našeg oštroumlja«, a oni nisu drugo do »fiziološki rezultat materije« (Z, 4). Zatim napominje da se ne slaže s podjelom naših sposobnosti koja potječe od antičkih mislilaca, tj. po kriteriju – od mašte do osjećanja (PB, 19). To je »površni popis imena koji donosi samo prividno utvrđivanje serije činjenica, a da ne uspijeva djelotvorno prodrijeti dublje u prirodu naših sposobnosti, ne uspijeva biti nimalo koristan, a često je štetan« (PB, 20).³⁷

On prihvaća da su filozofi pokušali dalje izoštriti psihološki pojam ljudskih sposobnosti, jer je sama psihologija morala poći na eksperimentalni put (P, 3).

Politeo nije zaobišao ni problem *temperamenta* rekavši da se on oblikuje preko prvih običaja (FB, 8).

Politeo se dosta često susretao s problematikom *genija* (D, 34), te navodi izvornost genija u pjesništvu uz ogradu da je pitanje ima li slične pojave u drugim disciplinama. Pri tome napominje da su možda izvornost u pjesništvu gušila prosvjetiteljska stoljeća zbog pretjeranog čitanja (D, 58). Kasnije pak misli da je srce sviju genija obuzeto na jedan način, bez obzira na to radi li se o matematičarima, povjesničarima ili geometrima (D, 68).³⁸ Još kasnije pokušao je odrediti obilježja genija – snaga genija izgleda da je u pojednostavljivanju pitanja, u izbjegavanju one podjele koja ne pojašnjava bolje predmet o kojem se govori. (Z, 12–13).

5. Na Politeovo cjelovitije razmatranje čovjeka utjecala je posebno problematika odnosa *čovjeka i prirode*.

5.1. Na samom početku svojeg razmišljanja Politeo nadolazi na pitanje *odnosa prema prirodi* s obzirom na dva temeljna načina gledanja na život koji sežu do Demokrita i Heraklita – prvi je tragičan, a drugi komičan način gledanja. Budući da je čovjek životinja koja bitno voli sebe i budući da je tragični način gledanja na život jako suprotan prirodi, onda samo »duboki studij ljudskog raspoloženja može uvesti prijedlog u odnosu na ta dva ponašanja« (D, 1, 38). Na to izlazišno mjesto odmah se nadovezuje njegovo

³⁷ O istom pitanju piše i na sljedećoj strani, no na žalost tako nečitim rukopisom da nije moguće ništa odgonetnuti, osim riječi – nešto o našoj sposobnosti (PB, 21).

³⁸ Jedni su prirodno jako melankolični, a u društvu se osjećaju dobro (D, 109–110).

stalno isticanje vrijednosti genija kojega priroda daruje većom elastičnošću duha (D, 2), ali ljudi ipak nisu geniji po prirodi (D, 94).

Politeo s udivljenjem govori o prirodi – »O prirodu, prirodu, nikada neću prestati da te volim« (D, 45), rado je i često opisuje (D, 17, 98, 99; P, 24). Ona u Politeu potiče uzvišene pojmove, duboke osjećaje, daje snagu duše, uzdiže ga i jedini je svjedok »otvaranja u mojem umu ideje lijepoga – pravednoga« (D, 45). Opisujući ljepote dalmatinske noći na moru ističe blagotvorno djelovanje prirode (D, 59–85), uvjeren kako svi dobri osjećaji potječu od prirode (D, 164).

On čak kritizira u duhu mnogih današnjih eko-teorija *nasilje nad prirodom* i pri tome ističe Foscolov pozitivni stav (D, 80), a sebe smatra *ljubiteljem prirode* pod utjecajem »miljenika Byrona« (D, 81).

5.2. Često se bavi razmatranjem *čovjekove prirode*, pa tako piše i o vlastitoj prirodi.³⁹ Da bi se doprlo do ljudske prirode, treba se obratiti afektima (D, 62). Sami osjeti možda nisu izvan prirode (D, 173), čovjeku je priroda postavila granice, neki je često zaboravljaju, a neki se mogu suprotstaviti svojoj prirodi (FB, 7). Između pojedinačnog ja i prirode čovjeka uopće postoji razlika (Z, 8). Čovjek ne može percipirati ogromnost svjetova, jer se »sve pokorava neodređljivoj Normi«, a čovjekova priroda podvrgnuta je normi zakona koju je znanost teško uspjela »u svojim mučnim istraživanjima ocrtati« (P, 1, 11). Treba proučavati vezu prirode i čovjeka (P, 11), pa se pita kada će priroda otvoriti svoje tajne (P, 19). Iz rješenja pitanja je li moguće analizirati taj odnos »izbile bi činjenice i *moralni problemi* naše prirode«, koji izgleda da se podrazumijevaju »u religioznim vjerovanjima i u filozofskim i društvenim gledanjima koja se porabe«. Zapravo su oni u nama, to su riječi *našeg organizma* (P, 16).

Ljudski organizam u svojoj fizičnosti govori nesvjesno o sebi i o svojim silama, a znanost ga teško može obuhvatiti u svojoj analizi i sintezi. Isto tako ljudski *moralni organizam* nosi u sebi samome snagu i norme, a na neki način o tome razmišlja um, ali o tome još nemamo zacrtane bitne crte (PB, 18). Moralni organizam sastoji se od nekih ideja koje se objašnjavaju i analiziraju putem osjećaja i sjećanja (P, 16).

Zakoni *našeg fizičkog i moralnog organizma* iskazuju se preko nagona, a onda tek pripadaju umu (PB, 18). Tajanstveni organizam čovjeka i priroda toliko su složeni da koliko god su o njima »predmeti istiniti«, toliko se više o njima misli i zamišlja pojednostavljujući ih, dok se analitički elementi u našim očima umanjuju. Današnja je znanost prodrla u izvore prošlosti čovjekova organizma i prirode i s tolikim otkrićima pokazala razna događanja u našoj *civilizaciji* budeći nadu u jednu sintezu. Tom istovremeno *povijesnom* i *psi-*

³⁹ Njemu se čini da njegova priroda napreduje stupnjevito (D, 81).

hološkom organizmu moramo dati razlog njegova načina postojanja, kaže Politeo (P, 1), a znanost se približava tumačenju njihove nužnosti da budu u relaciji s našim organizmom (P, 4). Takvo shvaćanje počelo se razvijati od uzdizanja panteističkog duha, s kultom prirode kao u Nijemaca te vezanošću Francuza uz znanost, osobito o društvu i politici (P, 11), o prirodnoj povijesti (D, 153). I treba da dođe do razrješenja »točno u skladu s načelima koja propisuje priroda« (P, 17)⁴⁰.

6. U svojim ranim spisima Politeo potom spominje društvo, narod i domovinu.

6.1. U odnosu na pojedinca dosta neodređeno piše o *društvu*, kao i o onom što je najbitnije u pisanju o društvu (D, 98). U nizu nejasno napisanih redaka sasvim jasno se izdvaja kraj jedne rečenice: filozofski stavovi često su donosili društvu štetu (D, 114). Zatim nakon nekoliko nečitkih redaka piše: »Ne, ne, društveno ne može biti do religiozno, religiozno ne može biti do društveno. Nije drugo do mnogooblikovano jedinstvo; i mi nalazimo podjele i potpodjele na način kako netko gleda na Boga i božje attribute« (Z, 12). Sami pobornici javnog dobra ne vode računa o tom dobru u napornoj društvenoj reformi (P, 8). Rješenja moralnih problema već se razabiru u društvenim mnijenjima, i to u načinu kako se rabe (P, 16).

6.2. Zanimljive su njegove zamjedbe o *narodu* te obilježju *civilizacije* i *kulture*. On smatra da čovjekovi stavovi mnogo ovise o *prvom odgoju* i *običajima naroda* kojem on pripada. U protivnome svaki pojedinac bio bi »mrtav u potomstvu neciviliziranih naroda«. A svaki napredak prema *civilizaciji* »iziskuje nove potrebe srca...« (D, 106). *Kultura* je po njemu posebnost koja je usko vezana uz čovjekova nagnuća (D, 113).

Zanimljiva je njegova tvrdnja da je za odgonetavanje suvremene povijesti bilo kojeg naroda, njegova morala, za potpuno razumijevanje njegove povijesti, potrebno posebno proučiti Francusku (D, 114, 63). Prvi puta uspoređuje *porodicu* i *narod*.⁴¹

6.3. Kada prvi puta spominje svoj rodni splitski žal, njegova preplavljenost osjećajima zadovoljstva (D, 60) srodna je onoj što se javljala u njegovu sjećanju za boravka u Veneciji.⁴² Politeo spominje svoju *domovinu* (D, 63, 106), no istovremeno osjeća snažan pritisak malograđanske sredine i tada dvojbeno iskazuje nadu da će »izaći iz ovog prokletog grada – oh ali ne, ne. Ne, voljet

⁴⁰ Kako je o tome mislio kasnije, neke podatke možemo naći u H. Festini, »Etički naturalizam kao ekoteorija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXI, br. 1–2 (41–42) 1995, str. 291–300.

⁴¹ O tome više u spomenutom članku u bilješki 21.

⁴² H. Festini *Život i djelo Splitsanina...*, op. cit., str. 11–14.

ću svoju domovinu« koja na »mjesečini i u mirnim noćima« ima izgled majke (D, 92). Kao što smo već napomenuli, on smatra Split iskvarenom gradom (D, 108), no o Hvaru piše na najpozitivniji način ističući da bi se sigurno okrenuo vrlini kad bi mogao ostati još koju sedmicu uz špilju na hvarskoj plaži uživajući u zalazu i izlazu sunca (D, 93).

Uspoređujući čovjeka s životinjom koja voli svoju vrstu više nego druge po slijepom nagonu, on kaže da čovjek voli svoju domovinu drugačije nego strane zemlje, a on sam se diči svojom domovinom skoro kao svojom vrstom (DD, 182). Kasnije je istakao da se neki pojedinci manje bave sobom, a više interesima i poboljšanjima svoje domovine (FB, 8)⁴³.

7. Politeo se zanimao za *metafiziku znanosti, znanost uopće, neke posebne znanosti i za religiju*.

7.1. Prije svega on zauzima dosta kritičan stav prema metafizici (PB, 24), a posebno prema tzv. *metafizici znanosti*. Pri tome kaže da pojavni dio poznamo daleko više od antičkih mislilaca. Pojavni dio prividno ponavlja uzročne odnose, a danas se zna što je iza prividno uzročnih zakona. Pri tome spominje Newtona (P, 22). No, sama metafizika znanosti daleko je od nekih rezultata, jer ona kao znanost o *zadnjim uzrocima* ne objašnjava pojave iz kojih »treba izvući one zakone uzročnosti« o kojima se govori u drugim znanostima (P, 22). Ako bi se metafizika znanosti htjela uvažavati, najprije treba pričekati krajnji razvitak znanosti (P, 24). U metafizici znanosti stalno se mijenjaju dokazi o posljednjim uzrocima (P, 18), pa se taj problem uopće ne rješava (P, 19, 20). Premda su termini rješenja davno postavljeni, oni traže preciziranje. Uostalom, kao i sve znanosti i metafiziku znanosti čeka put pogrešaka i strpljivosti (P, 19).

Očito da je Politeo već tu postavio odnos između znanosti i filozofije znanosti – znanstveni rad je prvotan, a zatim slijedi filozofsko razmišljanje.

7.2. Politeo je imao vrlo visoko mišljenje o *znanostima*. Znanost i život najviša su polja (P, 20). Znanost uključuje običan smisao, smisao ljudskog roda (PB, 3).

Zanimljiva je njegova tvrdnja da moderno doba sve *provjerava u misli* (PV, 5), što živo podsjeća na današnje analitičke primjere u semantici.⁴⁴

Zatim ponavlja skeptično, panteističko i teističko pitanje je li čovječanstvo regulirano vječnim i nepromjenjivim zakonima, a posebno ga zanima može li čovjek zakone proučavati i analizirati tako da to postane *jedna i*

⁴³ O kasnijim Politeovim pogledima svjedoče pronađene bilježnice, a o tome na temelju njegovih objavljenih spisa v. moju knjigu, *ib.*, str. 7.

⁴⁴ Kao primjer dovoljno je upoznati Putnamov dokaz o tzv. Zemlji blizanaca. U tom smislu nije strana ni uloga modela u suvremenim znanostima.

eksperimentalna znanost (P, 6–7, 15), što apsolutno podsjeća na stav filozofije znanosti početkom našeg stoljeća, a to je sasvim iznenađujuće.

U svemu, Politeo je bio uvjeren da je čovjek teško pristupačan znanostima (PP, 17), jer su čovječanstvo, kao i svaki čovjek posebno, veći i složeniji od svake znanosti (P, 2).

Metafizika ne uspijeva dati rješenje za povijest (P, 21). Prava metoda za obradu povijesti jest *psihologija* (PV, 1), pa ni njoj ne odgovara metafizika, jer bi se trebalo služiti običnim riječima koje svaki čovjek razumije, a ne manipulirati metafizikim hipotezama, kao što se to činilo i čini još u psihološkim studijima, koje su pravi metafizički sustavi predstavljajući čak »slavu nekih škola i nekih zemalja« (PB, 22). Prije svega, metafizička filozofija mijenjala je psihološki pojam o ljudskim sposobnostima imajući predrasude o prirodi duha, besmrtnosti i providnosti, umjesto da ih razmatra kao činjenice što teže ka zakonitosti. No, potonji pristup vodio bi shvaćanju znanosti kao eksperimentalne (P, 4) i pretpostavci da se samo u slobodi mogu naći dokazi o našim sposobnostima (P, 21). Tek se danas napušta psihologija utemeljena na ideji odmaka od reda činjenica, kaže Politeo, i tek danas se čini da se istom nakon mnogo eksperimenata može doći do nekog rezultata što dakako dovodi do koncipiranja *psihologije kao eksperimentalne znanosti* (P, 3). Zato nimalo ne začuđuje da spominje kranoskopiju i fiziognomistiku. Međutim, smatra da je u tim disciplinama još daleko od dosezanja znanstvene razine (P, 17). Politeov pogled na psihologiju moderan je još i danas.

7.4. Zanimaju ga i pitanja *jezika* i problematika *odgoja*,⁴⁵ a često spominje *religiju* i *Boga*.⁴⁶

8. Iako je Politeo ponekad mijenjao svoj sud, treba u *zaključku* naglasiti da je od prvih misli bio na tragu svojih glavnih tema pa ostaje ustanoviti koliko je pri tom bio dosljedan u središnjem te konačno i u završnom razdoblju, u kojoj dubini i opsegu.

Uočljivo je kako je Politeo smatrao da na prvom mjestu želi pisati o *moralu*, a onda o *ljudskoj naravi*, no učinio je upravo obratno.

⁴⁵ Politeo piše o jeziku u nekoliko navrata: jezične mane (D, 31), jezik kao moćno, ali i opasno sredstvo (D, 17, 25), a o riječima s određenim značenjem kaže da ih treba upotrebljavati kao jednostavne riječi sa značenjem koje razumiju obični ljudi (PB, 2). Osim toga, značajnu pozornost poklanja ulozi odgoja – popisuje teme (D, 9), tvrdi da treba pisati o mladenačkom odgoju (D, 56), te prigovara ljudima da ne poklanjaju pozornost odgoju osjećaja i misli (D, 112).

⁴⁶ Politeo je uvijek bio sklon religiji. Dokazi su rani: kritika poniženja religije u doba Francuske revolucije (D; 24), pitanje može li jedan čovjek osuditi drugoga bez pomoći Boga (D, 33), njegovo polaženje vojne mise (D, 106), razmišljanja o katehetcima, o metodi katehetike (D, 40). On govori o tajni religije u ispovijedi (D, 46). No, najviše se uočava njegova privrženost Bogu u njegovim bezbrojnim zazivanjima Boga: moj Bože! (FB, u 1848, dva puta i jedanput u 1850, D pet puta, DD na ukupno dvije strane, Z dva puta, P jedanput).

POLITEOVA MISAONI KRIVULJA: 1845-1913.
(Rani spisi: 1845-1859)

Sažetak

Rad je zamišljen kao prikaz i tumačenje prvog od triju dijelova Politeove misaone krivulje.

U glavnom to razdoblje obuhvaća njegov boravak u Splitu, te nešto manje u Beču i Veneciji.

Za rana, još kao suplent splitske gimnazije Politeo se uz rad s ponavljačima pokušava baviti pisanjem kao i mnogi u mladosti najprije stihova. No, u razgovoru sa svojim učenicima odmah je pokazao i smisao za misaone probleme. Nakon toga se pokazuje da se on brzo odhrvao pomodarskom romantizmu svojeg doba, premda je dosta bio pod utjecajem osobito Byrona, barda romantičarskog duha. Tome su pripomogla i njegova druga zanimanja – za kretanje, posjete kazalištu, a naročito za produbljenje znanja studijem i čitanjem.

Njegovi rani rukopisi obiluju napomenama o mnogim poznatim i manje poznatim misliocima (npr. Grci, Vico; Franklin), a često pokušava naznačiti pretežno filozofske teme o kojima želi pisati. On se sve više zanima za filozofiju, naročito etiku (sloboda, dobro, pravda, politika) i za unutrašnji život (vrline, sposobnosti). Upravo je posljednje značilo začetak njegove teorije o nagonima.

Dodajemo i ostala pitanja kojima se tada Politeo bavio: čovjek i priroda; društvo, narod i domovina; civilizacija, kultura; znanost uopće i posebna znanost; odgoj; religija.

Ustanovilo se da je Politeo odmah bio na tragu svojih glavnih tema, pa ostaje zanimljivim kako se kasnije usmjerio. Vidljivo je, pak, da je želio najprije pisati o moralu, a onda o ljudskoj naravi, no zbiljo se obratno.

LA PARABOLA DEL PENSIERO POLITEANO: 1845-1913.
(Gli scritti giovanili: 1845-1859)

Riassunto

Il lavoro progettato come la presentazione e l'interpretazione della prima parte della parabola del pensiero politeano consiste delle tre parti.

Questa fase contiene maggiormente il soggiorno di Politeo a Spalato, poco meno a Vienne e Venezia.

Già in primi giorni, come il supplente al ginnasio spalatino, Politeo accanto al lavoro di ripetizioni con gli allievi cercò come tanti giovani scrivere le prime rime. Però, subito dimostrò l'interesse per i problemi più seri. Poi abbiamo dimostrato che presto egli abbandonò romanticismo di moda, sebbene aveva come l'idolo lo stesso Byron. A codesta svolta gli aiutò altro interesse: pel il movimento, le visite al teatro e soprattutto per l'approfondimento del suo sapere attraverso lo studio e la lettura.

I suoi scritti giovanili abbondano con le menzioni dei noi e meno noti pensatori (i Greci, Vico etc.; Franklin), e molto spesso cerca di notare, in preferenza, il tema filosofico di cui desidera scrivere. Sempre di più egli si occupa di filosofia, cioè, l'etica (la libertà, il bene, la giustizia, la politica) e della vita umana interiore (le virtù, l'abilità). L'ultimo interesse si svilupperà nella sua teoria degli istinti.

Anche noi abbiamo accennato ad altre questioni a cui Politeo si aprì: l'uomo e la natura; la società, il popolo e la patria; la civiltà, la cultura; le scienze generali e speciali; l'educazione; la religione.

Abbiamo constatato come Politeo trovò subito i suoi temi principali e perciò sarà interessante che l'indirizzo hanno preso in futuro. È molto evidente che egli voleva scrivere per primo del morale e dopo della natura umana, ma ha fatto inverso.